

Міжнародна економіка

Ганна ДУГІНЕЦЬ,
Хосейн З. ОМРАН

**ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ:
КОНТЕКСТ КРАЇН
БЛИЗЬКОГО СХОДУ**

Резюме

Досліджено концептуальні підходи до стимулювання торговельного співробітництва України з країнами Близького Сходу. Визначено наявний потенціал посилення співпраці в регіоні та окреслено основні її перспективи. Проведено аналіз наявної інституційної системи забезпечення зовнішньої торгівлі в Україні, що в умовах погіршення економічної ситуації в світі та зниження показників експортного потенціалу України за 2019–2020 рр., доволі важливим є формування та впровадження інституційної підтримки стратегії сприяння розвитку вітчизняного виробника та просування його продукції на зовнішні ринки. Обґрунтовано основні чинники, які мають враховувати вітчизняні виробники в процесі виходу на ринки країн Близького Сходу. Запропоновано ієрархію цілей інституційного забезпечення зовнішньої торгівлі України в контексті співпраці з країнами регіону.

© Ганна Дугінець, Хосейн З. Омран, 2021.

Дугінець Ганна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри світової економіки Київського національного торговельно-економічного університету, Україна. ORCID: 0000-0003-3708-3666 Email: g.duginets@knute.edu.ua

Омран Хосейн З., здобувач наукового ступеня Доктор філософії, Іран, Київський національний торговельно-економічний університет. ORCID: 0000-0002-8227-0607 Email: h.omran@knute.edu.ua

Ключові слова

Інституційне забезпечення; торговельне співробітництво; стимулювання експортної діяльності; Міністерство закордонних справ; країни Близького Сходу.

Класифікація за JEL: E65, F10.

5 рисунків, 2 таблиці, 29 джерел літератури.

Постановка проблеми та актуальність

Глобальна пандемія, що розпочалася наприкінці 2019 р., стратегічне протистояння країн-лідерів світової торгівлі все більше призводять до її децентралізації. З огляду на те, що обмежені заходи, які були вжиті у зв'язку з пандемією, призвели до зниження кількості взаємодій, що спричинило значні економічні витрати, уряди та недержавні організації мають розвивати політику щодо підтримки ліквідності економічних суб'єктів для забезпечення плавного відновлення економіки за одночасної стабілізації макроекономічної ситуації. Це відкриває можливості розвитку торговельних відносин не тільки вже зі сталими партнерами, а й дає змогу налагоджувати зв'язки з новими країнами. В цих умовах інституційна система забезпечення зовнішньої торгівлі, яку становить система урядових і недержавних інститутів, які взаємодіють, є пріоритетним завданням економічної політики більшості країн світу.

Соціально-економічний розвиток країн Близького Сходу має значну диференціацію, однак серед них можна виокремити три основні групи: експортери нафти, нафтові країни, що розвиваються, та країни-імпортери нафти. Загальним трендом для регіону в останні роки є поступове зміцнення економічного зростання, після повільних темпів зростання, що спостерігалися в посткризовий період [21]. З огляду на територіальну близькість ринків Близького Сходу та їхню потенційну ємність стратегія співпраці уряду України з цим регіоном має сприяти посиленню спільної торгівлі, в тому числі через її інституційне за-

безпечення. Про важливість цього напряму співпраці свідчать також дані аналітичних звітів за останній рік. Так, за підсумками липня-грудня 2019/2020 рр. з України в напрямку країн Близького Сходу сумарно було експортовано 6,3 млн т основних зернових культур (пшениця, ячмінь, кукурудза). На цей обсяг припадає майже 21% від загального експорту з України за звітний період (30,5 млн т). Крім того, показник на 70% перевищує обсяг поставок на Близький Схід за аналогічний період попереднього сезону (3,7 млн т) [27]. Ці товари фактично становлять основу товарної структури зовнішньої торгівлі України з регіоном, але нагальним питанням у третьому десятилітті ХХІ ст. є необхідність досягнення паритетної торгівлі товарами та послугами з високою доданою вартістю. І такого паритету буде складно досягти без удосконалення інституційного забезпечення зовнішньої торгівлі України.

Метою дослідження є ідентифікація та аналітичне обґрунтування інституційного забезпечення та стимулювання зовнішньоторговельного співробітництва України на прикладі країн Близького Сходу.

Огляд літератури

Провідні наукові школи сформували широкий термінологічний апарат для визначення зовнішньоторговельної стратегії держави, а також напрямів та інструментів стимулювання торговельного співробітництва країн, за допомогою якого можливо змінити галузеву структуру господарської системи держави з метою досягнення економічного зростання, заснованого на оптимізації механізмів господарювання та продуктивності праці.

Питання ефективності підтримки експорту з боку держави регулярно досліджують фахівці Міжнародного валютного фонду, Світового банку, аналітичних центрів США та країн Західної Європи. Також привертають увагу дослідження щодо взаємозв'язку політики сприяння експорту з подальшим економічним зростанням держав. Так, цікавими є дослідження Д. Сантоса на прикладі п'яти країн АСЕАН [26], напрацювання Д. Внуковського щодо дослідження досвіду функціонування Агентства сприяння експорту в Великобританії, Угорщині та Чехії [29] та праці А. Елетоелето щодо державної політики сприяння торгівлі та відповідних інститутів у країнах Балтії, Вишеграду та Іберії [17]. Щодо вітчизняних учених, то заслуговують на увагу дослідження: О. Кам'янецької щодо системи державної підтримки експортерів у розвинених країнах [20]; А. Мазаракі щодо інституційних засад підтримки експорту вітчизняних товаровиробників [22], О. Шарова щодо аналізу загальнотеоретичних питань економічної дипломатії як науки міжнародних економічних відносин і засобу здійснення зовнішньоекономічної політики держави [28].

У зарубіжній літературі питання щодо економічного розвитку країнами Близького Сходу розкрито працях багатьох вчених. Так, М. Abdouli та

S. Hamtani, досліджуючи взаємозв'язок між економічним зростанням, надходженням прямих іноземних інвестицій (ПІІ), якістю навколишнього середовища та фінансовим розвитком для країн Близького Сходу, зробили висновок, що існує взаємозв'язок між фінансовим розвитком та розмірами викидів CO₂ [15]. Також цікавими є результати, отримані В. Muhammad в процесі дослідження взаємозв'язку між економічним зростанням у розвинутих країнах, країнах Близького Сходу та споживанням енергії і викидами CO₂ [25]. Науковець рекомендує впроваджувати в країнах регіону такі стратегії, які повинні зосередитись на поширенні екологічно чистих технологій для зменшення викидів CO₂. Актуальність наведених досліджень є підтвердженням того, що країни регіону розвиваються в тренді глобальних трансформацій, а саме: під впливом посилення екологічного чинника соціально-економічного розвитку держав. Зазначимо, що в дослідженнях наприкінці ХХ ст. більше уваги було приділено чиннику економічного розвитку держав в регіоні, який базується на експорті сировини та напівфабрикатів з низькою доданою вартістю (пов'язаних з нафтою), таких як гума та пластмаси, а також харчові та хімічні товари та напівфабрикати. Це призводить до того, що регіон є найменш індустріальним серед регіонів, що розвиваються, поряд з Африкою на південь від Сахари [16]. Також серед наявних напрацювань варто виокремити групу досліджень щодо взаємозв'язку економічного розвитку та політичних реформ, інституційної підтримки зовнішньої торгівлі тощо [18; 23; 24].

Більшість праць вітчизняних науковців присвячено визначенню проблем, перспектив та можливих напрямів співробітництва українських підприємств у торговельно-економічній сфері з країнами Близького Сходу [1-2; 4-6; 12; 19, 22].

Крім вищевказаних наукових напрацювань варто виокремити ще один аспект, який необхідно враховувати у процесі формування зовнішньої політики держави, – це ідентифікація особливостей стимулювання торговельного співробітництва України з іншими державами, наприклад країнами Близького Сходу. І перший закордонний візит Президента України у 2021 р. є підтвердженням актуальності обраного напрямку дослідження.

Методи дослідження

У дослідженні використовується комплекс взаємодоповнювальних методів наукової ідентифікації економічних процесів та явищ: системно-структурний, порівняльний та статистичний аналіз, а також інформаційний, процесний та інституційний підходи. Для обґрунтування стратегії вдосконалення інституційного забезпечення зовнішньої торгівлі України в контексті співпраці з країнами Близького Сходу використано підхід «дерево цілей» з урахуванням закономірності цілеутворення та використанням принципів фо-

рмування ієрархічних структур цілей. Здійснено розробку ієрархії цілей у процесі оновлення стратегії методом декомпозиції. Інформаційною основою дослідження є чинна нормативно-правова база, офіційні матеріали Державної служби статистики України, монографії, дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців, опубліковані в спеціальних літературних джерелах.

Виклад результатів дослідження

Тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України

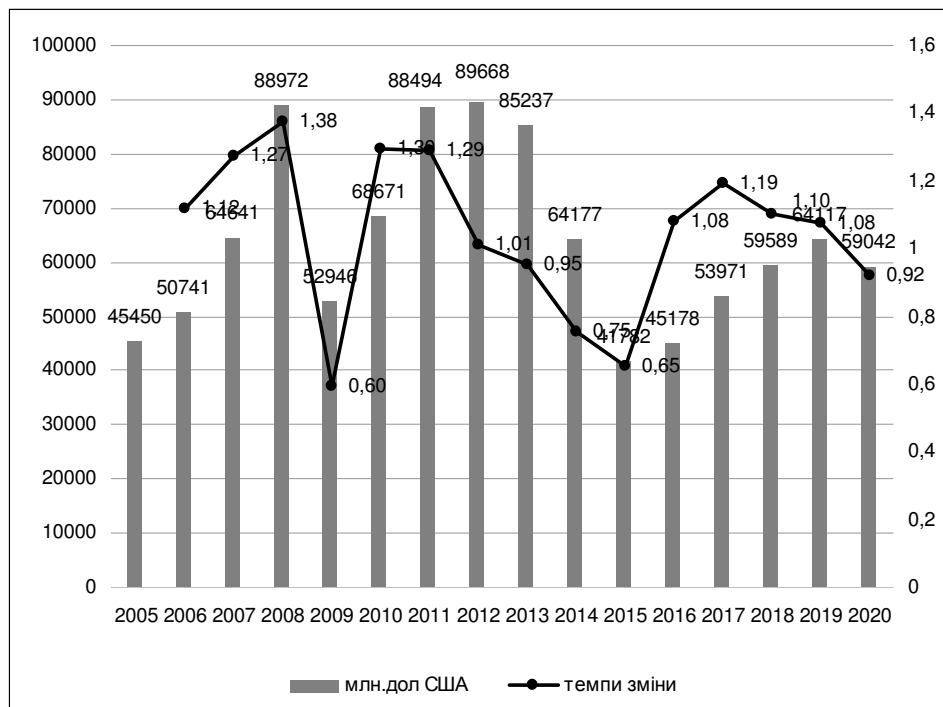
Ідентифікація особливостей стимулювання торговельного співробітництва України з іншими країнами передбачає визначення основних показників, які характеризують тенденції у зовнішній торгівлі держави (рис. 1). Як бачимо з наведених даних, динаміка експорту товарів і послуг з України протягом періоду з 2005 по 2012 рр. мала загальну тенденцію до зростання. Так, порівняно із 2005 р. значення цього показника у 2019 р. зросло на 98%. Проте за період з 2012 по 2015 рр. обсяг експорту з України скоротився на 102%, що зумовлено наслідками економічної кризи. У 2016–2019 рр. намітилася тенденція до стабілізації експорту з України та його поступового зростання. У 2017 р. відносно попереднього року експорт з України збільшився на 19,0%, у 2018 р. – на 9,4%, у 2019 р. – на 5,7%. У 2020 р. експорт товарів та послуг зменшився майже на 8% порівняно із 2019 р. [8]. На думку науковців, це відбулось унаслідок скорочення ділової активності в умовах глобальної пандемії.

Згідно з показниками експорту товарів та послуг 8а основним торговельним партнерам за 2018–2020 р., формування експортних напрямків в Україні мають тенденцію диверсифікації впродовж останніх 5 років (рис. 2). Лише експорт до ЄС займає перше місце за обсягами за останні 5 років і відповідно не відображений на інфографіці.

За даними результатів аналізу, наведеними на рис. 2, варто відзначити стабільну частку Туреччини, Єгипту, Ізраїлю, ОАЕ, Саудівської Аравії та Іраку серед основних споживачів українських товарів та послуг. Диверсифікація експортного ринку відображає також зміни в експортній продукції України. Традиційно частка сільськогосподарських товарів та чорних металів в експорті до цих країн збігалися, охопивши приблизно 40–45%. Але за останні роки частка металів зменшилась у деяких країнах до 20%, а водночас обсяг сільськогосподарської продукції зріс майже до 60%. Наприклад, експорт зернових культур до Ізраїлю становить у середньому 44% а чорні метали – 27,06% українського експорту до цієї країни, до Єгипту – в середньому 42% та 60,59%, до Саудівській Аравії – 50% та 28,45% відповідно. Варто зазначити, що в структурі українського експорту в країни Близького Сходу майже відсутні інноваційні товари [8].

Рисунок 1

Динаміка обсягів експорту товарів і послуг з України з 2005 по 2020 рр., млн дол. США

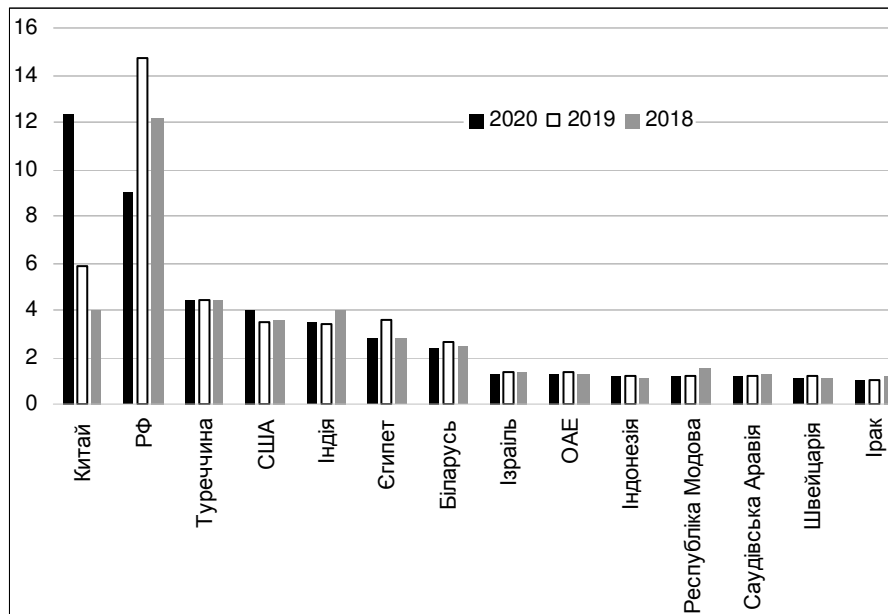
*джерело: [8]

У процесі розробки та обґрунтування напрямів співпраці з країнами Близького Сходу необхідно враховувати, що, по-перше, наслідки глобальної пандемії, та по-друге, поширення політичних конфліктів останні два роки, які періодично переходять у військове протистояння («Брати-мусульмани», «ІДІЛ», «Аль-Каїда», «Талібан», «Хамас» тощо) може більш глибоко та тривало впливати на економіку країн регіону, ніж попередні рецесії. Це зумовлено тим, що унікальні риси, характерні для глобального шоку, обумовленого пандемією, наклалися на довготривалі чинники уразливості в регіоні. Так, значна частка від сфери послуг (у тому числі туризму) в економіці країн регіону, погіршення стану балансів підприємств, обмежені можливості роботи у віддаленому режимі і залежність від грошових переказів будуть серйозно стримувати перспективи відновлення. Внаслідок цього в регіоні прогнозуєть-

ся зниження реального ВВП за підсумками 2020 р. на 4,1%. Це скорочення на 1,3% більше, ніж прогнозувалося в квітні 2020 р. В умовах стриманих темпів відновлення світової економіки переважають ризики погіршення ситуації, а пандемія все ще піддає регіон випробуванням. В українській економіці за попередніми прогнозами зниження ВВП за підсумками 2020 р. очікується до 5%. Скорочення ВВП у IV кварталі становитиме 2,5–3,0% [8]. Зазначимо, що економічні чинники національних інтересів завжди присутні в актуальних зовнішньополітичних пріоритетах усіх держав світу, оскільки вони є джерелом добробуту громадян, забезпечують розвиток та процвітання держави. Тому стратегія розширення ринків збуту та ефективної підтримки вітчизняного бізнесу за кордоном має оновлюватися постійно.

Рисунок 2

Основні торговельні партнери України в експорті товарів та послуг, %

* джерело: складено авторами за [8].

Зростання впливу дипломатичного чинника на розвиток зовнішньої торгівлі України

Розкриваючи особливості стимулювання торговельного співробітництва України з іншими державами, варто наголосити на положеннях національного законодавства (від Указів Президента 841/1996 та 1188/2005 [9], якими на МЗС покладено координацію заходів органів виконавчої влади у сфері зовнішніх відносин).

Міністерство закордонних справ погоджує всі офіційні заходи з представлення держави Україна за кордоном – від складу офіційної делегації до представлення позиції української сторони в ході, наприклад, антидемпінгового розслідування з боку іноземної держави щодо товарів українського походження. На практиці це означає, що жоден з офіційних документів, який підготували Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, Національний банк, Міністерство фінансів України чи будь-який іншим орган державної влади, не може бути переданий іноземним партнерам без погодження з МЗС.

Указ Президента України № 522/2010 [9] передбачає створення і підпорядкування МЗС відділів з економічних питань у складі закордонних установ України, Указ Президента України № 837/2019 [10] – посилення інституційної спроможності органів дипломатичної служби щодо сприяння діяльності українських суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за кордоном.

Таким чином, аналіз чинних нормативно-правових документів вказує на вже наявні чіткі передумови для здійснення такого кроку, тобто нових актів приймати не потрібно. Потрібно виявити політичну волю, щоби передати у відання МЗС зовнішньоекономічного блоку Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, що має бути закріплено рішенням Кабінету Міністрів України.

На основі переліку наведених нормативних документів, а також враховуючи виняткову роль МЗС у координації заходів щодо підтримки експортерів, варто визначити важливі зони погодження рішень та дій органів виконавчої влади з МЗС (рис. 3).

Дипломатична підтримка вітчизняних експортерів є одним з важливих напрямів роботи МЗС, яка спрямована на розширення географії ринків збуту та забезпечення галузевої диверсифікації вітчизняного експорту.

У контексті забезпечення реалізації національних пріоритетів, сприяння виходу українських експортерів на зовнішні ринки, захисту їхніх економічних інтересів за кордоном і залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України з квітня 2013 р. при МЗС діє Рада експортерів та інвесторів

(скор. PEI). У рамках PEI на постійній основі здійснюється моніторинг та оперативне інформування національних виробників щодо потенційних можливостей розширення української присутності на світових ринках, зацікавленості іноземних компаній у налагодженні контактів з вітчизняними партнерами.

Рисунок 3

Зони погодження рішень та дій органів виконавчої влади з МЗС у сфері стимулювання експортної діяльності

Зони погодження рішень та дій органів виконавчої влади з МЗС у сфері стимулювання експортної діяльності

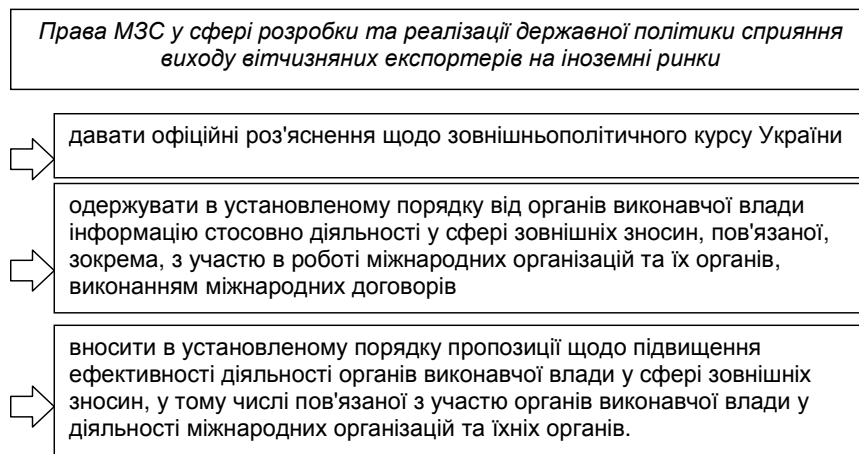
- ⇒ ініціювання закордонних візитів керівників органів виконавчої влади України чи запрошення іноземних офіційних делегацій
- ⇒ виступи, офіційні заяви та ініціативи міжнародного характеру щодо розвитку зовнішньої торгівлі України
- ⇒ проведення міжнародних консультацій та переговорів, пов'язаних із реалізацією державної політики України у сфері стимулювання
- ⇒ підготовка міжнародних двосторонніх чи багатосторонніх документів, незалежно від їх назви (договір, конвенція, угода, протокол, комюніке, додаток до протоколу тощо)
- ⇒ участь у міжнародних конференціях, сесіях органів міжнародних організацій, засіданнях міжурядових комісій та інших органів

*джерело: складено авторами за [7; 9; 10]

У процесі виконання своїх функцій у сфері сприяння виходу вітчизняних експортерів на світові ринку PEI від імені МЗС наділено основними правами (рис. 4).

У практичному плані роботи PEI запроваджено механізм опрацювання звернень вітчизняних компаній щодо просування їхньої продукції та пошук партнерів на іноземних ринках із використанням наявних можливостей економічних відділів у складі закордонних дипломатичних представництв.

Рисунок 4

Права МЗС (PEI) у сфері розробки та реалізації державної політики сприяння виходу вітчизняних експортерів на іноземні ринки

*джерело: складено авторами за [7; 9; 10]

Одним із ключових завдань роботи PEI є сприяння участі українських підприємств і компаній у тендерах та конкурсах, реалізації інфраструктурних та інвестиційних проєктів за кордоном, участі у виставкових заходах та форумах, що сприяє розвитку міжнародної виробничої кооперації вітчизняних підприємств, збільшенню обсягів українського експорту та просуванню комерційних інтересів наших компаній на світових ринках в цілому.

В цьому плані закордонні дипломатичні установи України в рамках роботи PEI, зокрема, забезпечують необхідний інформаційний супровід участі вітчизняних компаній у міжнародних проєктах, а також на постійній основі проводять відповідну роботу. Крім надання безпосереднього сприяння українським виробникам щодо просування їхньої продукції на зовнішні ринки, МЗС разом із закордонними дипломатичними установами, на постійній основі проводить відповідну інформаційно-роз'яснювальну роботу за кордоном для популяризації інвестиційного потенціалу України.

Диверсифікація зовнішньої торгівлі України на країни Близького Сходу

З огляду на позицію України у світовій економіці та її географічне розташування інтеграція нашої держави до ЄС передбачає створення додаткових можливостей розвитку економічних відносин з іншими країнами та регіонами світу. Тому саме економічний напрямок держав Близького Сходу вбачається пріоритетом з таких причин:

1. Близький Схід має важливе значення для Європейського Союзу як зростаючий ринок збуту, так і постачальник продукції, в тому числі конкурентної за ціною високотехнологічної продукції, а також регіон вкладання вигідних інвестицій. У цьому контексті географічне розташування дає змогу розглядати Україну як важливий транзитний центр («хаб») у системі економічних відносин Європи та Близького Сходу.

2. З точки зору стратегії розвитку зовнішньоекономічних відносин враховувати, що ринок країн Близького Сходу важливий не лише сам, а й як потенційний майданчик для виходу (закріплення позицій України) на сусідніх напрямках, а саме:

- Центральної та Середньої Азії (через Іран);
- Африканському (через Єгипет);
- Американському (через країни Перської затоки).

3. Країни Близького Сходу завдяки своєму швидкому економічному розвитку підвищують свій статус на міжнародній економічній арені. Це зумовлює довгострокові перспективи виходу на ринок регіону для вітчизняних товаровиробників.

4. У результаті аналізу умов торгівлі України з іншими ринками світу у 2019–2020 рр. було визначено, що коефіцієнт покриття імпорту експортом по країнах Близького Сходу дорівнює 2,6, а це в абсолютних цифрах – 2,5 млрд дол. США. Також було визначено, що Україна немає від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі з жодною з країн, які входять до складу цього регіону, що позитивно відображається насамперед на платіжному балансі та на ВВП. За даними звіту Громадської організації «Рада зовнішньої політики «Українська призма», у підсумку 2019 р. товарообіг з країнами Близького Сходу (без основних партнерів Ізраїлю, Туреччини, Ірану) становив 7,1 млрд дол., з якого експорт дорівнював 6,6 млрд дол., що свідчить про значне позитивне сальдо. Це становить 13,2% загального експорту України [14]. Головними торговельними партнерами у 2020 р., як вже було зазначено вище, є Єгипет, Саудівська Аравія та ОАЕ з тенденціями до збільшення товарообігу. На думку експертів НІСД, подальше збільшення економічної присутності має відбува-

тися насамперед за пріоритетними напрямками, що визначаються критичністю місцевих потреб і наявністю відповідного потенціалу в Україні (тобто експортувати якомога більше товарів / послуг, імпортувати якомога менше проблем) [1].

Дослідження, які провела Громадська організація «Рада зовнішньої політики «Українська призма», доводять, що в Україні певні чинники негативно впливають на просування українського експорту в цей регіон [14]. Так, за висновками експертів, Близький Схід не фігурував у ключових зовнішньополітичних документах України до 2020 р. Регіон згадувався у Воєнній доктрині України (2015 р.) лише в широкому безпековому контексті та в Експортній стратегії (2017 р.), де йдеться про окремі країни – Єгипет, Саудівська Аравія, ОАЕ, Ліван – як про перспективні ринки. На розвиток торговельного співробітництва також негативно впливає відсутність чітко визначеної регіональної стратегії зовнішньої політики. Указ Президента України № 837/2019 «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» у розділі щодо зовнішньої політики згадки про Близький Схід не містить [14]. Таким чином, недосконалість інституційної підтримки просування вітчизняного експортера товарів та послуг є серйозною проблемою, одночасно із корупцією та доступністю фінансування діяльності експортерів (торговельне фінансування), що ускладнює реалізацію будь-яких позитивних ініціатив у заданому напрямку.

В Україні як члені СОТ обов'язковим є застосування механізмів та процедур, які офіційно визнані цією організацією щодо фінансової підтримки експортної діяльності. Тому в 2012 р. було прийнято Закон «Про державну фінансову підтримку експортної діяльності», який мав за мету визначити засади державної фінансової підтримки експортної діяльності та спрямований на створення сприятливих умов для розширення експортного потенціалу вітчизняних суб'єктів господарювання, забезпечення захисту українських експортерів від ризику неплатежів та фінансових втрат, підвищення конкурентоспроможності товарів (робіт, послуг) українського походження на світових ринках [3]. Зазначимо, що в світовій практиці до нормативних документів, що регулюють надання експортної підтримки, варто віднести документи СОТ та Угоду про офіційну підтримку експорту ОЕСР. В першому випадку питання експортної підтримки регулюють Генеральна угода з тарифів та торгівлі (ГАТТ); Угода про субсидії та компенсаційні заходи; Угода щодо сільського господарства. В другому – Угода встановлює обмеження щодо надання офіційної підтримки експорту, зокрема експортних кредитів та допомоги: а також узгоджується з Угодою про субсидії та компенсаційні заходи СОТ.

В Україні поряд з положеннями СОТ важлива роль у забезпеченні державної підтримки експортерів належить МЗС, що в сучасних умовах посилює свою орієнтованість на зростання підтримки вітчизняних експортерів. Посольства України за кордоном перелаштовуються на практичне сприяння вітчизняному бізнесові у виході на зовнішні ринки, а послы виконують роль

забезпечення комунікацій між вітчизняними експортерами та іноземними контрагентами. У цьому напрямку було реорганізовано функціонування Ради експортерів та інвесторів при МЗС України та запроваджено низку консультацій між посольствами та українськими підприємцями. Так, першим пілотним проєктом у заданому напрямку був онлайн-брифінг за участі послів України в державах Перської Затоки (Катар, Кувейт, ОАЕ та Саудівська Аравія). Проєкт нараховував близько 50 стейкхолдерів від різних сфер бізнесу [13].

Зазначимо, що нині чинний (проте не дієвий) є документ «Експортна стратегія України («дорожня карта» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 роки» [11]. Він містить корисні концептуальні положення, які ще не реалізовані. З огляду на це пропонуємо в процесі формування місії інших складових стратегії виходу на ринки країн Близького Сходу вітчизняних виробників враховувати базові положення наведеного документа.

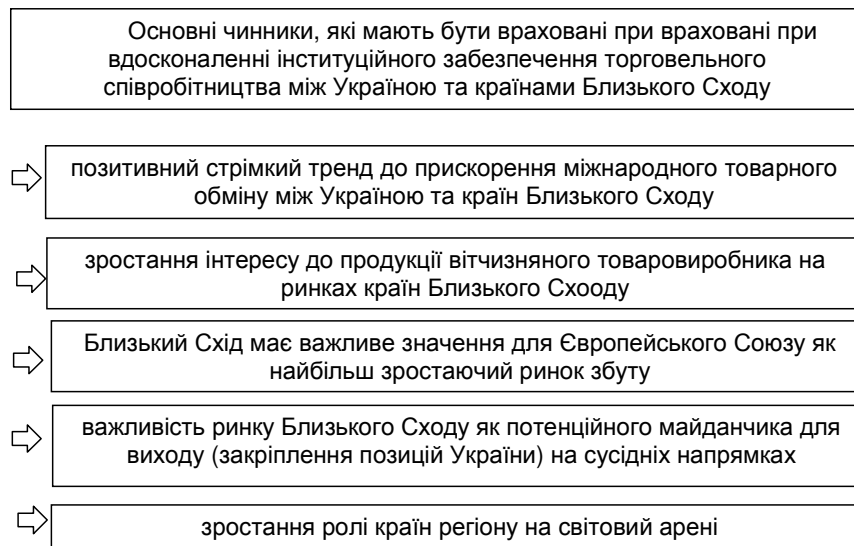
У контексті досягнення мети дослідження, обґрунтування інструментів та механізмів інституційного забезпечення торговельного співробітництва України з іншими державами пропонуємо насамперед визначити місію, візію, цілі та завдання, тобто те, як слід ідентифікувати можливість співпраці вітчизняних виробників з міжнародними партнерами.

Для реалізації цього кроку необхідно врахувати усі результати проведеного попереднього аналізу, у т. ч. ідентифікацію перспектив та трендів розвитку зовнішніх ринків, експортного потенціалу України на найближчі 5 років. З огляду на це виокремимо чинники, які потрібно обов'язково враховувати для удосконалення інституційного забезпечення торговельного співробітництва між Україною та країнами Близького Сходу (рис. 5).

Далі можна сформувати певну систему цінностей, на які варто орієнтуватися під час обґрунтування стратегії просування вітчизняних виробників на ринки країн Близького Сходу:

- з огляду на те, що товарна структура українського експорту АПК має насамперед сировинну спрямованість, потрібно спрямовувати її диверсифікацію у частині посилення інноваційної складової (наприклад, проведення спільних досліджень щодо селекції та сорто-випробування, розробленні технологій вирощування культур тощо);
- виокремлення можливих «точок зростання» у конкурентних сферах співпраці (наприклад участь у програмі «арабський космос» або реалізація проєктів впровадження альтернативних джерел енергії);
- обґрунтування перспективних напрямів має враховувати присутність на ринку країн Близького Сходу потужних конкурентів (США та РФ), а також обмеженість інформації в країнах регіону про потенціал України.

Рисунок 5

Основні чинники, які мають бути враховані в процесі вдосконалення інституційного забезпечення торговельного співробітництва України з країнами Близького Сходу

Таким чином, основною місією інституційного забезпечення торговельного співробітництва в регіоні є перехід вітчизняних виробників до експорту наукомісткої інноваційної продукції на ринки країн Близького Сходу (табл. 1). Водночас обов'язково реалізувати такі умови ділової активності: високі стандарти якості продукції; орієнтація на потреби кінцевого споживача; мотиваційність персоналу на кінцевий результат; відкритість до співпраці; практичний підхід до вирішення складних ситуацій.

Обґрунтуємо основні цілі та завдання стратегії, використовуючи наведені вище сформовані положення. Варто зауважити, що доцільно спочатку сформувані систему цілей стратегії відповідно до окресленої стратегії. Для цього потрібно використати підхід «дерево цілей». Розробка ієрархії цілей у процесі оновлення стратегії здійснюється методом декомпозиції. Процес формулювання стратегічних цілей з використанням запропоновано підходу наведено у табл. 2. Рівні (ієрархія) цілей стратегії виходу на ринки країн Близького Сходу вітчизняних виробників перебувають у певній внутрішній підпорядкованості.

Таблиця 1

**Характеристика стратегії просування вітчизняних виробників
 на ринки країн Близького Сходу**

Часові рамки стратегічного планування	Характеристика змісту
Місія стратегії	перехід вітчизняних виробників до експорту наукомісткої інноваційної продукції для сталого розвитку та успішного виходу на світові ринки країн Близького Сходу
1 рік	Формування в Україні необхідних передумов для організації фінансової підтримки вітчизняних товаровиробників
2-3 роки	створення сприятливих умов, що стимулюють торгівлю та інновації для диверсифікації експорту; розвиток послуг з підтримки бізнесу та торгівлі, здатних підвищити конкурентоспроможність підприємств, зокрема малих та середніх;
5 років	удосконалення навичок і компетенцій підприємств, зокрема малих та середніх (підприємництва), необхідних для участі в міжнародній торгівлі.

*складено авторами на основі [11]

Таблиця 2

**Формулювання цілей стратегії виходу вітчизняних виробників
 на ринки країн Близького Сходу**

№	Напрямки реалізації стратегії	Інституційне забезпечення реалізації цілей	Очікувані результати
1	2	3	4
1	Постановка стратегічних цілей 1-го рівня – формування умов для фінансової підтримки експортерів	Міністерство закордонних справ України	Визначено конкретні стратегічні цілі вищого рівня
2	Розробка стратегічних цілей 2-го рівня: 2.1. нормативне забезпечення стратегії; 2.2. використання механізмів тарифного та нетарифного регулювання	Державна установа «Офіс з просування експорту України	Визначено конкретні стратегічні цілі середнього рівня

№	Напрямки реалізації стратегії	Інституційне забезпечення реалізації цілей	Очікувані результати
1	2	3	4
3	Стратегічні цілі 3-го рівня: 3.1. зміцнення комплексної інституційної основи для стимулювання інновацій; 3.2. зміцнення інноваційного потенціалу підприємств; 3.3. поліпшення правових та економічних умов для здійснення торгівлі.	Міністерство закордонних справ України, Рада експортерів та інвесторів	Сформовано важелі та інструменти для зростання ефективності дипломатичних функцій МЗС у сфері сприяння вітчизняним експортерам при виході на ринки країн Близького Сходу

Важливим етапом удосконалення інституційного забезпечення зовнішньої торгівлі України у будь-якому напрямку є проведення попереднього стратегічного аналізу та діагностики розвитку кожного ринку, що передбачає вивчення факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. Варто зазначити, що цей аналіз потрібно проводити відповідно до особливостей макроекономічного, політико-правового, соціального-культурного та технологічного середовища у кожній країні певного регіону.

Висновок і перспективи майбутніх досліджень

Погіршення економічної ситуації в світі в умовах глобальної пандемії, з одного боку, та зниження показників експортного потенціалу України за 2019–2020 рр., з іншого, виводить на перший план питання формування та впровадження стратегічних завдань, які мають сприяти розвитку вітчизняного виробника та просування його продукції на зовнішні ринки. Неефективність державних стимулів для розвитку експорту вітчизняного виробника товарів та послуг є доволі серйозною проблемою поряд із питаннями доступності фінансування діяльності експортерів та значного рівня корупції, що блокує будь-які позитивні ініціативи у напрямку просування товарів і послуг українських підприємств на міжнародні ринки, в тому числі країн Близького Сходу.

Таким чином, для України розширення постачання товарів і послуг на ринки збуту, освоєння нових ринків, а також прозорість умов торгівлі та про-

гнозованість торговельних потоків забезпечуються, зокрема, через участь у міжнародних спеціалізованих організаціях, діалог з країнами-партнерами та повноцінне функціонування українського експортно-кредитного агентства. Було сформовано основні елементи стратегії інституційного забезпечення зовнішньої торгівлі України з країнами Близького Сходу. Основними цілями цієї стратегії є формування умов для фінансової підтримки експортерів; нормативне забезпечення стратегії; використання механізмів тарифного та нетарифного регулювання; зміцнення комплексної інституційної основи для стимулювання інновацій; формування інноваційного потенціалу підприємств; оптимізація економічного та правового середовища для здійснення експортних операцій. На основі результатів проведеного дослідження подальші розробки авторів у цій науковій площині будуть реалізовані через аналіз особливостей макроекономічного, політико-правового, соціального-культурного та технологічного середовища у країнах Близького Сходу.

Список використаної літератури

- Близький Схід і Північна Африка як сфера інтересів України : аналіт. доп. / за ред. О. В. Литвиненка. Київ : НІСД, 2020. 85 с.
- Богородицька, Г. Є., Гриценко, А. В., Войтов, С. Г. (2020). Зовнішньоекономічні відносини України та країн Близького Сходу. *Економічний простір*, (156), 26–31.
- Про державну фінансову підтримку експортної діяльності : Закон України № 9373. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/61623.html>
- Небаба, Н. О., Колпіна, А. Г. (2020). Особливості лібералізації торгово-економічного співробітництва між Україною та країнами Близького Сходу. *Економіка та держава*, (4), 210–214.
- Омар, И. О. (2013). Перспективы экономического сотрудничества Украины и стран Ближнего Востока. *Бизнес Информ*, (3), 64–69.
- Основні орієнтири експортної стратегії України. Державна установа «Офіс з просування експорту України». URL: <https://epo.org.ua/about>.
- Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua>
- Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
- Про деякі питання представництва економічних інтересів України за кордоном : Указ Президента України від 08.04.2010 № 522/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/522/2010#Text>.

- Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави : Указ Президента України від 08.11.2019 № 837. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019#Text>.
- Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План, Заходи від 27.12.2017 № 1017-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80#Text>
- Мазаракі А. А., Мельник Т. М., Юхименко В. В. та ін. (2014) *Стратегія посткризового розвитку зовнішньоекономічного сектору України* : монографія / за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2014. 652 с.
- МЗС України (2020) Онлайн конференція між Україною та Малайзією: «Нові ринки. Нові можливості» 06.10.2020 URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-senik-zaprovadzhuyemo-novij-format-konsultacij-dlya-pidtrimki-ukrayinskih-eksporteriv>
- Українська призма: Зовнішня політика 2019. Аналітичне дослідження. ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта. Київ, 2020. 390 с. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/16141.pdf>
- Abdouli, M., Hammami, S. (2020). Economic growth, environment, fdi inflows, and financial development in Middle East countries: Fresh evidence from simultaneous equation models. *Journal of the Knowledge Economy*, 11(2), 479–511.
- Askari, H. (2007). *Middle East oil exporters: what happened to economic development?*. Edward Elgar Publishing.
- Éltető, A., Antalóczy K. (2017) Export promotion aims and reality: A comparison of the Iberian, Baltic and Central European region. *Baltic Journal of European Studies*. № 1. Т. 7. С. 43-63. DOI: <https://doi.org/10.1515/bjes-2017-0004>.
- Glasser, B. L. (2001). *Economic development and political reform: The impact of external capital on the Middle East*. Edward Elgar Publishing.
- Hasan, A. E. A. (2018). Jordan and Ukraine: the main areas of cooperation. *Science initiative «Universum»*, 115.
- Kamyanetska, O. (2016) The system of state support for exporters in developed countries / *Eastern Europe: economics, business and management*, 2, 37-41.
- Mashal, A. M. (2012). The financial crisis of 2008–2009 and the Arab states economies. *International Journal of Business and Management*, 7(4), 96. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/048f/525b8d74815fb6ab78d5cfd911469128496f.pdf>

- Mazaraki, A., Melnichenko, S., Duginets, G. (2018). *Ukrainian economy growth imperatives*. Prague: Coretex CZ SE.
- Metcalfe, B., Mimouni, F. (Eds.). (2011). *Leadership development in the Middle East*. Edward Elgar Publishing.
- Milton-Edwards, B. (2018). *Contemporary politics in the Middle East*. 4th Edition John Wiley & Sons. 388 p.
- Muhammad, B. (2019). Energy consumption, CO2 emissions and economic growth in developed, emerging and Middle East and North Africa countries. *Energy*, 179, 232–245.
- Santosa, D. (2018) Does export promotion policy benefit for ASEAN economic development? *International Journal of Trade and Global Markets*. № 1–2. Т. 11. С. 3–11. DOI: <https://doi.org/10.1504/IJTG.M.2018.092484>
- Ukraine supplies every fifth tonne of grains to the Middle East - APK-Inform URL: <https://www.apk-inform.com/en/exclusive/topic/1507200>
- Sharov, O. (2019) *Economic Diplomacy: basics, problems and prospects: a monograph*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies. 230 p.
- Wnukowski, D. et al. (2016) *Export Promotion Agency: The Experience of Selected European Countries*.

Стаття отримана: 22 лютого, 2021 року.
Стаття рецензована: 30 березня, 2021 року.
Стаття прийнята: 19 квітня, 2021 року.